

UNDERSTANDING DEMOGRAPHIC TRANSITIONS¹⁾

Jitka Rychtaříková

Významné a někdy nečekané změny demografických trendů se obvykle nazývají revolucí či přechodem (tranzicí), a to buď podle závažnosti popisované změny, nebo i různě podle autorů. Právě publikovaná kniha, ekonoma Clauda Diebolta z University ve Štrasburku a historické ekonomky Faustine Perrin působící nyní v Lundu ve Švédsku, se však neomezuje pouze na analýzu jednoho přechodu či revoluce, ale svou knihu nazývají *Understanding Demographic Transitions*, přičemž chápou probíhající demografické změny jako vzájemnou interakci více procesů/přechodů. Publikace vychází ze studia proměn demografického chování ve Francii a jejích departementech v časovém horizontu posledních 200 let. Text je strukturován do čtyř hlavních kapitol, které se postupně zabývají tématy: Vývoj demografického chování (*Evolutions of Demographic Behavior*, s. 1–40), 2) Proměna pracovní síly (*Changes in the Labor Force*, s. 41–94), 3) Rostoucí investice do vzdělání (*Increasing Educational Investments*, s. 95–140) a 4) Transformace genderových vztahů (*Transformations of Gender Relations*, s. 141–173). Na základě bohaté empirické dokumentace (nejen demografické) je francouzský populační vývoj dáván zejména do souvislosti s měnícím se postavením žen a jejich rolí v rodině a v placeném zaměstnání.

Francie byla první zemí, kde nejenže začal první demografický přechod (demografická revoluce), ale také patřila ještě na přelomu 18. a 19. století k populačně největší zemi v Evropě. Před 1. světovou válkou však klesla svým počtem obyvatel na 5. místo a byla považována za „starou zemi“. Autoři při vysvětlení těchto demografických změn kladou důraz na proměnu rodiny a změny manželských vzorců. Uvádějí dva modely matrimoniálního chování vysvětlujícího pokles úrovně plodnosti ve Francii, a to: 1) Malthusov-

ský model, založený na sexuální abstinenci, odkládání sňatků do vyššího věku a nárůstu podílu svobodných, provázený nízkým podílem dětí narozených mimo manželství (tento typ byl např. v Bretani), 2) omezování plodnosti v rámci manželských svazků, který lze vysvětlit brzkým používáním antikoncepce a prodlužováním meziporodních intervalů (tento vzorec byl typický pro bohaté vrstvy – elity, v pařížském regionu apod.). Rozdíly mezi severem a jihem Francie, respektive regiony, jsou také dávány do souvislosti s dědickým systémem, kdy na jihu bylo aplikováno římské dědické právo na základě závěti, zatímco na severu působil vliv germánského zvykového práva, kde majetek zůstal v rodině a obvykle ho dědil nejstarší syn, přestože napoleonský zákoník nastolil v tomto směru určitý kompromis. Po Francouzské revoluci (1789) byly změny plodnosti dávány také do souvislosti s podílem katolických kněží, kteří odmítli přísahat na novou ústavu (clergé réfractaire). Tam kde byl jejich podíl vyšší, regiony byly více nábožensky orientované a demografické změny byly spíše ve znamení malthusovského modelu omezování plodnosti. Další (druhá) kapitola je zaměřena na vývoj placené ženské pracovní síly, a to z aspektů její intenzity, přínosu do rodinného rozpočtu, odvětví, kde ženy pracovaly, rozdílů ve mzdách mužů a žen. Všechny tyto faktory pak ovlivňovaly vzorce demografického chování. Během 19. století rostla ve Francii ekonomická aktivita žen a to zejména v poslední třetině tohoto století. Svobodné ženy však byly vždy ekonomicky aktivnější v porovnání s vdanými ženami. Nicméně je to právě zapojování vdaných žen do pracovní aktivity, které pak ovlivňovalo prokreační chování, a tedy hodnoty ukazatelů plodnosti. Francouzský vývoj je zajímavý tím, že zde byla dvě období „zatlačení žen do domácnosti“ (ve smyslu poklesu ekonomické aktivity vdaných žen), a to v období mezi dvěma světovými válkami (jako nástroj propopulačních opatření a názoru o nesluči

1) Diebolt, Claude – Perrin, Faustine. *Understanding Demographic Transitions. An Overview of French Historical Statistics*. Springer International Publishing, Population Economics, 2017, ISBN978-3-319-44650-9, DOI10.1007/978-3-319-44651-6, 176 s.

telnosti mateřství a zaměstnání) a po druhé světové válce až do konce šedesátých let (tj. většinou během tzv. „Trente Glorieuses“). Vzdělání žen, které se dnes uvádí jako klíčové pro rozvojové země, mělo v minulosti svůj význam, a to zejména z důvodu porozumění zapojení žen do ekonomické aktivity a rozdílů mezd žen a mužů. Historické myšlení původně vycházelo z názoru, že vzdělání dívek se má odvíjet od jejich budoucích rolí a nikoliv pro veřejnou potřebu. Až teprve od poloviny 19. století nastal pokrok ve vzdělávání dívek a žen. Vzdělání dívek začalo být považováno za vhodné i kvůli jejich budoucímu zaměstnání. Teprve však od šedesátých let 20. století pozorujeme nárůst dívek v terciárním vzdělávání. Odhady o vývoji vzdělání byly nejdříve zjišťovány pomocí nějakého ukazatele gramotnosti. Znalost čtení a psaní se ve Francii zjišťovala počínaje sčítáním 1831. Pro dřívější období použili autoři originální přístup, tj. zda osoba uměla podepsat manželskou smlouvu, a také míru/intenzitu údajů zaokrouhlování věku (age heaping). Jako míru použili modifikovaný Whipple index, tj. tzv. ABCC index, jehož hodnota 0 znamená žádnou gramotnost a hodnota 100 plnou. Koncem 18. století byl nejvíce gramotný severovýchod Francie, který byl také nejvíce urbanizovaný a industrializovaný. Ženy neměly stejný přístup ke vzdělání jako muži, i když do určité míry jim (zejména těm z bohatých vrstev) to bylo umožněno. Až teprve na konci 19. století bylo otevřeno první lyceum pro dívky (1881 Montpellier) a teprve od roku 1924 měly dívky právo maturovat za stejných podmínek jako chlapci. Vysokoškolské vzdělávání žen začalo prakticky až ve 20. století, přičemž jeho intenzita pomalu rostla do poloviny 20. století a teprve od šedesátých let 20. století lze pozorovat jeho rychlý vzestup. Větší počet dívek než chlapců

na univerzitách lze pozorovat od počátku osmdesátých let 20. století.

Pro vysvětlení změn prokreačního chování autoři postupně uvažovali výše uvedené faktory, které lze označit za demografické (sňatečnost, úmrtnost, zejména kojenecká) a ekonomické (ekonomická aktivita a vzdělání žen). V poslední kapitole k tomu přidali vliv měnících se genderových vztahů. Právě proměna od patriarchálního uspořádání rodiny k egalitářskému rodinnému typu se velmi výrazným způsobem promítla do prokreačních vzorců. Ve Francii vdané ženy například nemohly až do roku 1938 rozhodovat v právních záležitostech bez svolení manžela a do roku 1907 svobodně nakládat se svou mzdou. V šedesátých letech 20. století přispěla k větší rovnosti žen antikoncepční pilulka, ale také rostoucí vzdělanost, nové pracovní příležitosti apod. Následně výrazně vzrostl podíl ekonomicky aktivních žen, jehož důsledkem byl nárůst poměru ekonomicky aktivních žen ku ekonomicky aktivním mužům. Také se výrazně snížil mzdový rozdíl mužů a žen. Všechny tyto změny však dramaticky neovlivnily, viděno dnešními očima, úhrnnou plodnost Francie, která stále patří k nejvyšším v Evropě.

Název publikace *Understanding Demographic Transitions* velmi dobře vystihuje autorský záměr nevidět pouze jeden přechod, ale interakci několika procesů, kde lze obtížně rozlišit příčinu a následek. Kniha vychází ze syntézy mnoha statistických údajů a lze ji tak považovat za „kvalitního reprezentanta francouzského analyticko-syntetického přístupu“, kdy hlavním cílem je obsahové zaměření (vychází z rozsáhlé bibliografie), které je ale kvantitativně dobře podepřeno (v knize jsou, mimo celostátních analýz, cenné série kartogramů na úrovni departementů, které dokumentují vývoj v čase).